

SAMLAREN

TIDSKRIFT UTGIFVEN

AF

SVENSKA
LITTERATURSÄLLSKAPETS
ARBETSUTSKOTT

TRETTIOANDRA ÅRGÅNGEN

1911

UPPSALA

ALMQVIST & WIKSELS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG 1911

Ett par tillägg om Kellgrens sista diktning

af

Sverker Ek.

Det är påtagligt, att i den skildring af Kellgrens sista diktning jag tidigare lämnat,¹ K- och k-brevet ej fått någon plats som genombrottsdokument. Detta är säkert en brist, ty en sådan be-kännelse kan ej komma tillfälligt. Den mönstring af sig själf och sitt verk Kellgren här företagit, måste ha förlänat honom en djupare inblick i sig själf ända ner till väsendets flöden och gett honom ny samling och produktivitet. Här borde den nya dikten börja. Tar man emellertid "Ode öfver förtviflan", "Sigvarth och Hilma" och "Til Christina" som en oafbruten kedja och placerar, som K- och k-brevet själf tycks ge anledning till, de två första dikterna före och den sista efter det, kan brevet dock ej tillmätas större betydelse. Svårigheten ligger tydligen i Sigvarth och Hilma. Den har ingen genombrottskaraktär; just det erotiska hufvudpartiet är ju roccocoaktigt behandladt. Men man kan icke heller såsom med "Man äger ej snille för det man är galen" och "Ode öfver Förtviflan" sätta den helt på ett förberedande plan, ty där finns för mycket nytt, för många beröringspunkter med Til Christina.

¹ Om Kellgrens sista diktning, *Sammlaren* 1910. Under mellantiden har BLANCKS stora arbete »*Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur*» utkommit, hvarest han sid. 357—363 fullkomligt oberoende af mig lämnat en framställning af de utländska strömningar, som påverkat Til Christina och Nya skapelsen. I denna ger han flera viktiga tillägg till min skildring, men totaluppfattningen öfverensstämmer på ett glädjande sätt.

Öfverhufvud ger dikten ett förvirrande, halft motsägande intryck, som man ej kan förklara bort genom att den är ett fragment. Känslan däraf släpper en ej. För att förklara denna motsättning och om möjligt inpassa dikten i ett naturligare förhållande till K- och k-brevet vore det tydligen till stor hjälp att känna diktens källor så fullständigt som möjligt. Då jag numera tror mig i allt väsentligt göra detta och de uppställda problemen däri-genom skulle kunna lösas, torde följande rader förtjäna sin plats, helst påvisningen i och för sig har intresse.

När Kellgren någon gång året före K- och k-brevet¹ påbörjade Sigvarth och Hilma, hade han, som nogsamnt bekant är, just gjort en första bekantskap med den nya danska poesin genom Ewalds båda dramer "Fiskerne" och "Balders Død". Dessa ha emellertid ej blott haft betydelse för hans dramatiska arbeten utan en ändå viktigare för just Sigvarth och Hilma. Den första anledningen till närmande dem emellan ligger i den metriska formen, ty i båda dramerna använder Ewald samma egendomliga form af blankvers med ständigt kvinnligt slut, som finns i Sigvarth och Hilma. Vill man härifrån gå till en närmare jämförelse, kan endast Balders Død komma i fråga. Om man bortser från Valkyriesångerna har detta drama många drag af fransk-klassisk kärlekstragedi, fast Balders passion för den obevekliga Nanna utmålas på en gång mera känslösam och mera vild än de franska hjältarnas. Denna skildring tilltalade nog Kellgren såsom något halft bekant och dock nytt, — hvad han själf i den vägen presterat var ej så olika. Det är då naturligt, att när han nu ville skriva en elegi på det versmått Ewald i dramat användt, han också språkligt och dikteriskt tog

¹ De litterära anspelningar dikten ger, tyckas kunna begränsa dess tillkomsttid bakåt till 1787. Med *Ossians Sons röst* kunde väl menas Clewberg såsom författare till *Ode till svenska folket* (1786). *Penseln drucken af känsla, lif, behag och upphöjd skönhet* borde åsyfta Oxenstjernas pompöst målande manér. Att Kellgren redan kände honom som Miltonbeundrare är ganska troligt. Tillägget om »*Svenska Miltons nyktra hand*» torde få tolkas som en artighet. Just 1787 har ju Kellgren hos Milton klandrat, att dennes uttryck stundom är *skrålet likt af någon full på gatan*. D. å. äro väl dessa två skalder — de enda »akademiska» som påverkat Kellgrens sista utveckling — de som han naturligast borde nämna särskildt i denna situation, där Gyllenborg ej passar.

intryck af dennes stycke. Hufvudbelägget härför är följande. Efter en lyrisk duett låter Ewald Balder börja dikten med dessa ord:

Ha, flye dig vil jeg, flye dig strax, for evig,
Forhadte Jord.

Efter Sigvarths pessimistiska inledning säger han:

O! fly dig vill jag, evigt fly dig, mörka,
Förstörda jord.

Detta är den enda ordagranna öfverensstämmelsen, men det är viktigt, att den kommer så i början — tänkte man bort inledningen, som man kanske har rätt till, vore det de första orden. Men den stilistiska likheten stannar ej härvid. Det är samma utnyttjande af blankversen med täta öfverklifningar, liknande utrop parentetiskt instuckna, enahanda upprepning af samma hopplösa ord o. s. v. Ett exempel ådagalägger det fullkomligt:

Balder (I: 1):

Forgieves, uden Glimt af Haab, fortvivlet!
Hvad har jeg ej forsøgt og lovt og soret?
Hvor ofte — ha, jeg rødmer, Thor, men hör det!
Ja, tit nedlød jeg mig til Graad, min Taare
Har flydt for Gevars Datter — og forgieves!

Sigvarth:

Så kommen då? — Förgäfves! — Ach et famntag,
En enda tryckning til mit bröst? — Förgäfves! —
Och kan ej minnet fästa edra vingar?
Förmår ej saknaden med heta tårar
Beveka er? — I svaren mig: förgäfves!

Också ett motiv är gemensamt för båda. Balder talar om Nannas far till Thor (fortfarande I: 1):

Bag ved hine Graner

Opreiste han en Steen for dig og Odin.
Hist seer du Spidsen af hans tause Bolig,
Der boer hun, Jordens Freia — ha den Grumme!

Sigvarth utbrister:

Ha! — der i dalens sluttning,
 Der stod — der ligger nu i helga spillror —
 Min forna lyckas ljusa Tempel; hyddan,
 Der, under Dygdens moderliga vingar,
 I Himlens ömma blick, des ungdom växte . . .

Sedermera, när Kellgren går öfver till ett mera sinnligt erotiskt parti, öfverger han ju Ewald men faller då delvis tillbaka i roccodikten. Men det är tydligt, att denna del liksom diktens inledning och avslutning, ja t. o. m. Til Christina, fordrar den inympning af den Ewaldska stilen, som vi i det föregående bevittnat.¹ Inseglet på detta inflytandes primära karaktär ligger ju i versformen. Men som jag förut visat är stilen i dessa dikter ej alldeles ny hos Kellgren. Lägga vi nu märke till att impulsen kommer från ett drama ligger däri liksom en fingerpekning om att Kellgren, liksom tidigare Lidner (jfr Lamm, Lidnerstudier, Samlaren 1909, sid. 132), kommer till sin nya lyriska stil också genom sitt sysslande med operatexter. Jag erinrar om, att Kellgren i Zibethbrevet formulerat programmet för denna stil med utgångspunkt från Gustaf Wasa, och om att motiv från detta drama upptagits både i Til Christina och Kantaten 1789.

Återvända vi nu till Sigvarth och Hilma, märka vi, att ett par delar af dikten på denna väg bli oförklarade, nämligen Sigvarths första klagan (rad 1—9) och slutet. De innehålla nya poetiska tankar, som ej Ewalds Balder kunde uttrycka. Jag har tidigare påpekat deras tydliga Ossianska färgning, hvartill jag ej kunde upptäcka verkliga motsvarigheter i den öfriga dikten. Att sådana helt saknas kunde jag då, när jag ej kände Ewalds inflytande, icke se. Dessa partier stå ej heller "Night-thoughts" fjärran. Slutets odödlighetstro erinrar om Young, och med början kan man jämföra följande parti ur första natten:

Mine [joys] died with thee, Philander! thy last sigh
 Dissolved the charm; the disenchanted earth

¹ Prof. Vilh. Andersen har för mig vänligast påpekat, att han funnit Ewaldskt inflytande i Kellgrens nya poetiska stil, hvilket gifvit anledning till undersökningen.

Lost all her lustre. Where her glitt'ring towers?
 Her golden mountains, where? all darken'd down
 To naked waste; a dreary vale of tears.
 The great magician's dead! Thou poor, pale piece
 Of outcast earth, in darkness! what a change
 From yesterday;

Däremot finnes, så vidt jag kan se, ingen vidare beröring med Nattankarne i Sigvarths långa klagan, och ändå, tycker man, är situationen så lika Youngs i 3:dje Natten, då denne utgjuter sin smärta öfver den älskade Narcissas död.

Vi tyckas alltså komma till det resultat att vissa partier af dikten peka åt *ett* litterärt håll, andra åt ett *annat*, utan att dessa inflytanden egentligen blandas. För att ej göra denna påvisning märkligare än den är, måste jag dock framhålla, att redan Ewald står inne i strömningen från Ossian och Young och att Kellgren långt tidigare mottagit starka intryck från Night-thoughts ("Förtviflan"). Af det föregående få vi dock anledning undersöka, om vi genom inre analys komma till samma motsats mellan diktens särskilda delar. Läser man Sigvarth och Hilma utan att taga med början och slutet, finner man en elegi, som ej så väsentligt afviker från Creutz' i typen. Det är ju en ny meter och en starkare romantisk färg öfver Kellgrens dikt, men man ser här och där, hur det patetiska eller roccocoerotiska sticker fram. Också diktens poetiskt mest gripande parti, den bedårande skildringen af hur Hilma går i kvällen, har jag tidigare och alltså tendenslöst kunnat kalla en af romantik genomstrålad roccoco. Men när Kellgren i inledningen låter den slocknade kärlekslyckan fördystra all naturens härlighet och i slutet sjunger om de älskades återförening, så tyder detta på verkligt nya källsprång. Hvad stilen angår, användas ej utropen så forceradt, så skriande retoriskt som förut. Det intryck af teatermonolog, som Sigvarths klagan annars så ofta ger, finnes ej här. Man kan läsa dessa partier hvar för sig som små lyriska dikter. Detta är däremot alldeles omöjligt med t. ex. det parti, som börjar: "O, fly dig vill jag" . . . Denna här analyserade motsättning, som motsvarar det tidigare omnämnda första, förvirrande,

halfmotsägande intryck dikten ger, kan nog bero på en medveten komposition men kunde också förklaras så att inledning och slut skrifvits sist.

Nu återstår oss blott att pröfva dessa alternativ inför K- och k-brevet. Där kallas dikten "Hilmas död", men detta namn skulle onekligen bäst passa på diktens stomme utan inledning och avslutning. Åtminstone är det klart, att dessa partier äro de enda som ge oss Sigvarths karaktär, för öfrigt utan att tillägga något om Hilmas. "Hilmas död" så fattad kunna vi emellertid lätt inordna bland de förberedande dikterna, och därmed skulle också K- och k-brevet — eller rättare den inre uppgörelse, som ligger till grund för detta — klarare inta den märkliga plats i Kellgrens utveckling, som i hvarje fall tillkommer det.

Jag har tidigare trott mig kunna göra denna uppdelning med mera bestämdhet, tills Docenten Lamm i sista stund meddelade mig, att han funnit att "Ode öfver Förtviflan" inlämnats till Franciscanerorden redan 1784.¹ Genom denna datering sammanföres Förtviflan med den 1784 tryckta Cynthia och dessa båda dikter, som föröfrigt kunna ha skrifvits ännu tidigare, måste åter ses i sammanhang med Gustaf Vasa och de tre kantaterna från 1782. Härigenom tyckes Kellgrens nya dikteriska utveckling böra utsträckas till hela 1780-talet — de i Vitterhetsnöjen (1781) publicerade dikterna tyckas avsluta hans ungdomsdiktning. Med detta resultat för ögonen förlorar min uppdelning af Sigvarth och Hilma det mesta af sitt intresse, ty först under förutsättning att åren 1787—89 innebära en brännande utveckling spelar det någon roll om dikten delvis skrifvits 1787, delvis 1788.

* *

Jag hade redan tidigare utfört denna uppdelning af Sigvarth och Hilma, när jag genom ett lyckligt fynd fick faktiskt belägg på att Nya Skapelsen uppkommit på detta styckvisa sätt. Denna gång ha nämligen båda versionerna tryckts. Den första, hittills

¹ Jfr M. LAMM, *Johan Gabriel Oxenstierna* sid. 290 not 2.

ej i tryck omtalade formen finnes i Musikaliskt Tidsfördrif 1790, den andra har som bekant tryckts i St. P. d. 4 jan. 1790. I Musikaliskt Tidsfördrif har dikten, som där ej bär något namn, följande lydelse:

Du som af skönhet och behagen
en ren och Himmelsk urbild ger
Jag såg dig och från denna dagen
jag endast dig i verlden ser

Förgäfves ur min åsyn tagen
mig blott din tanka unnas mer
I dina spår af minnet dragen
jag endast dig i verlden ser.¹

I alt din länta teckning kännes,
O evigt samma, evigt ny!
Din växt blef liljans växt, och hennes
Den friska glansen af din hy.

Din blick i dagens blickar blandas,
Din röst fick Näktergalens sång,
Jag dig i Rosens vällukt andas,
Och västan flägten har din gång.

Du som af skönhet och behagen
En ren och Himmelsk urbild ger!
Jag såg dig och ifrån den dagen
Jag endast dig i verlden ser.

I Kongars Slott i Hof och Städer,
Jag ser jag finner endast dig;
Och då min fot i hyddan träder,
Är du där redan före mig.

Jag gick att visdomsdjupet spörja;
Din tanka ref mig ur dess famn.

¹ De två första verserna meddelade inuti musik. Denna förskrifver sig säkerligen också från Kellgren. Vi ha först Franzens berättelse om att Kellgren själf satt musik till Nya Skapelsen. Vidare är musiken alldeles *not* vanan anonym, och slutligen har en senare bibehållen ändring blott gjorts i musiktextens första strof, ej när denna upprepats.

Jag gick at Hjeltars qväden börja,
Men Cithran lärde blott dit namn.

Jag ville Ärans högder hinna,
Men bortvek i det fjät du gick:
Jag ville lyckans skatter finna
Och fann dem alla i din blick.

Du som af skönhet och behagen
En ren och Himmelsk urbild ger!
Jag såg dig och ifrån den dagen
Jag endast dig i verlden ser.

Förgäfves ur din åsyn tagen,
Mig blott din tanka unnas mer:
I dina spår af minnet dragen,
Jag endast dig i verlden ser.

Som man ser, är det blott senare delen af dikten, som här meddelas, och icke heller denna fullständigt. Det panteistiska partiet om hur kärleken leder till gud — så innerligt i harmoni med inledningen, är borta. Däremot upprepas redan här inledningsversen på ett verkningsfullt sätt.

Diktens slutna karaktär af ren kärleksdikt berättigar oss genast till att anta, att denna version verkligen är en äldre form af dikten. Dess primära karaktär framgår dessutom på det klaraste, om man detaljeradt jämför den med den fulländade formen af Nya Skapelsen i St. P. Blott i inledningsversen återfinna vi den kända stiliseringen i tredje raden: "från denna dagen"; när versen upprepas, står det "ifrån den dagen", men i St. P. är den förra formen konsekvent genomförd. Vers 6, rad 2—3, lyder senare ständigt: "Jag ser *bland tusende blott* dig. Och *när* min fot i hyddan träder . . ." Blott genom dessa få ändringar skilja sig versionerna på jämförliga ställen, men de förenas i stället genom att inledningsversen upprepas framför "I Kongars slott . . ." I St. P. får detta en högst oorganisk verkan och kan knappt förklaras utan som en osmält reminiscens från den tidigare formen.

Ha vi sålunda fått full klarhet i de båda versionernas ord-

ningsföljd, är det ej svårt att datera den färdiga Nya Skapelsen. Dess tillkomst måste förläggas så nära intill nyåret 1790 som möjligt. Kellgren hade säkerligen brått att trycka den, så att den inför allmänheten framträdde förr än den nu öfvervunna tidigare formen. Ovissare är det tydligen med den första formen, men då vi se, att små nära till hands liggande rättelser först göras i St. P. och att Kellgren där ännu är så pass beroende af den tidigare formen, att han oorganiskt behåller en vers därifrån, kunna vi ana, att den bör ligga rätt nära tillbaka i tiden. Till samma resultat komma vi, om vi betrakta det sätt hvarpå nytt och gammalt i Nya Skapelsen sammangjutits. Jag vill icke säga, att den nya dikten framsprungit direkt ur den gamla, utan jag tror fortfarande och nu med bättre skäl, att Nya Skapelsens kärna ligger i den bedårande inledningsstrofen och att diktens nästan musikaliska komposition har ett intimt sammanhang med Kellgrens egen musik till den tidigare formen. Men underbart är det att se, hur det gamla ej som en död klump hängts vid det nya utan genom en fulländad öfvergång knutits därvid och sedan genom de mästerligt inlagda tre stroforna höjts och förnyats till något vida väsentligare än förut. Denna kärlekspartiets förnyelse, som innebär ett glänsande bevis på den Kellgrenska inspirationens förmåga till förnygring och stegvis lyftning visar ovedersägligen, att ingifvelsen till kärleksdikten ännu var varm, när Nya Skapelsen framstod.¹

Efter denna undersökning möter det intet hinder att datera Nya Skapelsens första form till Skatelöfsommaren och sätta den liksom Sagnaden i samband med den kärlekslängtan, som då behärskade skalden.² Det blir ju så mycket naturligare, då det här är fråga om en ren kärleksdikt, riktad till en kvinna, som då är borta från honom. Men det förefaller mig som om denna förälskelse, liksom

¹ Professor SYLWAN har redan i *Nya Skapelsen* i *Studier tillägnade Henrik Schück* i Nya Skapelsens senare del trots omgjutningen skarpsinnigt igenkännt en äldre stil och förlagt diktens nyhet helt till första delen.

² De afskrifter af Clewbergsbrevens otryckta delar, som prof. Sylwan godhetsfullt delgifvit mig, visa att bekantskapen med Fr. Löw började först 1790. Det är dock mindre väsentligt att veta *hvem* Kellgren nu älskade än *att* han gjorde det.

hela denna lyckliga sommar i samlif med naturen, haft en ändå större betydelse för Kellgrens vidare utveckling. Så mycket af Kellgrens tid under de sista åren hade glidit bort under tärande sjukdom, och om sängliggandet också gett honom många tysta stunder af eftertanke och själfrannsakan — jämför K- och k-brevets tillkomsthistoria — så hade hans produktivitet, hans gestaltande sinnlighet lidit därpå. Att just Kellgrens konstnärliga skaparförmåga fick en förnyelse under denna sommar, därom vittna mindre de små kärleksvisorna än den avslutade Nya Skapelsen, som också i språkets skimrande uttrycksfullhet, i versens smittande tjusning öfverträffar allt, hvad Kellgren förut gett.

Slutligen återstår det oss att i ljuset af Nya Skapelsens tillkomsthistoria mönstra det inflytande, som gjort sig gällande på dikten. Båda de små kärleksdikterna stå mycket nära Baggenses samtida kärlekslyrik, sådan den framträder i Lydia (1783), Min anden Skabelse (1785), Helbredelsen (1786). Däremot är det högst anmärkningsvärdt, att Nya Skapelsens första version icke uppvisar någon likhet med Dorats *Le désir*. Att då söka någon påverkan därifrån i diktens nya delar förefaller mig sakna allt intresse, då så mycket mäktigare krafter där göra sig gällande. Är det någon af de förstnämnda dikterna, hvars inflytande räcker upp till Nya Skapelsens nya partier, bör det vara Helbredelsen, där både naturens och religionens förnyelse genom kärleken firas på ett med Kellgren beslätadt sätt, fast det ej fått ett så stort uttryck som hos denne. Det stora befruktande inflytandet på dessa diktens odödliga delar kommer dock tydligen från Milton och från dem, som här hemma representera de nya strömningarna: Thorild, Lidner, Clewberg.

Men icke heller denna påverkan sträcker sig så djupt. I Ode öfver Förtviflan, i början till Sigvarth och Hilma, i Til Christina hade Kellgren redan tolkat sambandet mellan själstillstånd och naturintryck, och mot slutet af den sista dikten får tanken en ren panteistisk färg, när han kan utbrista:

Då tycker han sig se, hur hvalfvet ljusnar,
Och gläder sig och vidgas med hans hjerta —

Det anmärkningsvärda här, liksom också i de för Nya Skapelsen afgörande raderna: "Och ljuset kom, och lifvet tändes, En själ i stela massan flöt", är att Kellgren genom kärleken ej blott kommer fram till en ny oändlighetskänsla utan också till en ny klarhetsförnimmelse. Denna förening ger det innersta i Kellgrens nya åskådning och innebär ett framträngande öfver klassicitet och romantik till den nya humanitet, som Tegnér hos oss först fullblodigt uttrycker. Härom hoppas jag en gång få vidare yttra mig.
